

5.2. Особливості зовнішньої торгівлі товарами хімічного комплексу

Зовнішньоторговельний оборот хімічних товарів в Україні з кожним роком зростає. Якщо 2001 р. він становив 3845,4 млн дол США, то 2008 р. – 17 928,7 млн, тобто зріс у 4,7 рази. При цьому експорт збільшився у 3,5 рази, а імпорт – у 5,7 рази, тобто сальдо зовнішньої торгівлі хімічної продукції протягом 2001-2008 рр. залишається від'ємним і, щорічно збільшуючись, за 7 років зросло у 21,3 рази (табл. 5.12). Частка хімічної і нафтохімічної продукції в загальнодержавному експорті товарів перевищує 10 % (2000 р. – 12,6 %), а в імпорті – 13,0-15 %.

Таблиця 5.12

Динаміка експорту-імпорту продукції хімічної і нафтохімічної промисловості України, млн дол США*

Показник	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	з 2008 до 2001, %
Експорт	1 787,9	1 724,5	2 378,5	3 282,6	3 634,2	4 239,8	5 099,6	6 089,0	353,1
Імпорт	2 057,5	2 326,6	3 040,3	3 944,5	5 371,9	6 732,8	9 090,2	11 839,7	575,4
Сальдо (-)	- 269,6	602,1	- 661,8	- 661,9	- 1 737,7	- 2 493,9	- 3 990,2	- 5 750,7	у 21,3 рази
Зовнішньоторговельний обіг	3 845,4	4 051,1	5 418,8	7 227,1	9 006,1	10 971,7	14 189,8	17 928,7	466,2

* Джерело: розраховано за даними Статистичного збірника Держкомстату України «Зовнішня торгівля України товарами та послугами» за відповідні роки.

Загалом у хімічній і нафтохімічній промисловості зосереджено значний експортний потенціал. Понад 60 % виробленої продукції спрямовується на експорт. Водночас галузь залежить від кон'юнктури світового ринку, ціни якого як на готову продукцію, особливо аміак, азотні добрива, так і на первинну сировину (нафта, природний газ) та напівпродукти різко коливаються.

У товарній структурі експорту переважають *три групи товарів*: продукція неорганічної хімії (26,3 %), добрива (32,8 %) та органічні хімічні сполуки (7,9 %) (табл. 5.13).

Товарна структура експорту продукції хімічної і нафтохімічної промисловості, млн дол США*

На товару	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	% до загального обсягу експорту					
										2000	2001	2002	2003	2004	2005
Усього	14 572,6	16 264,7	17 957,1	23 066,8	32 666,1	34 228,4	38 368,0	49 296,1	67 002,5	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Хімічна продукція, % обсягу експорту										12,6	11,0	9,6	10,3	10,0	10,6
Хімічна продукція	1 841,94	1 787,91	1 724,5	2 378,5	3 282,4	3 634,2	4 238,9	5 099,6	6 089,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
з неї та пов'язаних з нею промисловості:	1 596,44	1 531,76	1 461,8	2 017,5	2 843,2	3 059,2	3 435,6	4 112,4	5 091,3	86,7	85,7	84,8	84,8	86,6	84,2
Органічної хімії	630,47	549,6	444,7	607,2	785,6	931,6	1 086,6	1 155,8	1 603,6	34,2	30,7	25,8	25,5	23,9	25,6
Мінеральні сполуки	176,72	202,6	242,4	356	500,1	516,8	629,5	731,3	480,4	9,6	11,3	14,1	15,0	15,2	14,2
Інша хімічна продукція	42,06	49,8	42,9	54,1	66,3	82,1	92,5	129,4	151,1	2,3	2,8	2,5	2,3	2,0	2,3
Сировина	415,53	366,2	401,9	591,9	751,0	971,3	998,7	1 325,5	1 996,5	22,6	20,5	23,3	24,9	22,9	26,7
Льняні, барвники	103,81	115,5	85,2	112,7	156,7	190,6	201,5	258,9	253,9	5,6	6,5	4,9	4,7	4,8	5,2
Лікарські препарати	18,8	20,3	20,5	43,6	192,4	29,1	62,6	125,6	141,2	1,0	1,1	1,2	1,8	5,9	0,8
Лакони	11,54	11,3	14,7	22,8	52,6	40,9	77,7	63,5	93,8	0,6	0,6	0,9	1,0	1,6	1,1
Лакони	90,78	109,9	66,5	59,6	99,5	99,2	61,2	69,8	73,4	4,9	6,1	3,9	2,5	3,0	2,7
Лакони речовини	5,81	2,7	9,5	6,1	5,3	5,1	10,0	7,1	14,7	0,3	0,2	0,6	0,3	0,2	0,1
Лакони	1,13	1,3	1,0	1,2	1,0	0,7	1,0	1,3	1,5	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Лакони продукти	45,67	49,2	67,3	88,0	171,5	120,9	166,0	192,0	235,3	2,5	2,8	3,9	3,7	5,2	3,3
Лакони штучні або штучні	49,5	48,46	53,5	72,0	57,8	61,5	34,6	37,5	31,2	2,7	2,7	3,1	3,0	1,8	1,7
Лакони волокна	4,62	4,9	11,7	2,3	3,5	9,4	13,8	14,7	14,7	0,3	0,3	0,7	0,1	0,1	0,3
Лакони, пластмаси та інші матеріали	245,5	256,2	262,7	361,0	439,2	575,0	803,3	987,2	997,7	11,6	12,1	12,4	15,2	13,4	15,8
Лакони, пластмаси	82,6	121,6	158,7	257,0	307,4	384,1	564,6	704,2	680,3	3,9	5,8	7,5	10,8	9,4	10,57
Лакони	162,9	134,6	104,0	104,0	131,8	190,9	238,7	283,0	317,4	7,7	6,4	4,9	4,4	4,0	5,25

Статистичний збірник Держкомстату України «Зовнішня торгівля України товарами та послугами» за відповідні роки, т. 1.

Головні складові *продукції неорганічної хімії*: аміак, двоокис титану, сода каустична, сода кальцинована, сірчана та азотна кислоти, хлор і хлорпохідні, сульфати, нітрати, нітрити. Україна є одним із провідних у світі експортером *азотних добрив*. Продукція відповідає світовим стандартам, і на неї існує попит. Основна частка (90 %) високоякісного виду азотних добрив – карбаміду (сечовини) постачається на експорт у десятки країн світу. Крім того, експортується аміачна селітра, сульфат амонію, нітроамофоска, карбамідо-аміачні суміші (КАС) тощо.

До групи *товарів органічних хімічних сполук* належать переважно напівпродукти: вінілацетат, вінілхлорид, етилен, пропілен, адипінова кислота, капролактан, етилацетат, бензол, феноли, експорт яких пов'язаний із відсутністю чи недостатнім розвитком у країні потужностей з їх переробки в кінцеві продукти.

Понад 19-16,4 % валютних надходжень від експорту становлять полімерні матеріали, пластмаси та гумові вироби. Експортуються полімери етилену, пропілену або інших олефінів у первинних формах, полімери стиролу, хлористого вінілу і вінілацетату, поліаміди, іонообмінні смоли тощо, які користуються попитом як у країнах СНД, так і ЄС. Серед гумових виробів переважають поставки на експорт нових шин для легкових та вантажних автомобілів, автобусів і сільськогосподарських машин. Сумарний експорт продукції названих товарних груп становить майже 84 %. Зросла частка валютних надходжень від експорту ефірних масел, косметичних препаратів (з 1 % у 2000 р. до 2,5-2,3 % – у 2007-2008 рр.) та мила і синтетичних миючих засобів (з 0,6 до 1,5 %). Викладене вище свідчить, по-перше, що динаміку приросту експорту хімічної і нафтохімічної продукції з України визначали в основному ціновий чинник та сприятлива цінова кон'юнктура на світових ринках; по-друге, про стійку тенденцію моноструктурної спрямованості вітчизняного експорту: частка продукції неорганічної хімії та добрив становила у 2008 р. 59,1 % у (2001 р. – 51,2 %). Тобто структура експортних поставок хімічної та нафтохімічної продукції підтверджує її сировинну спрямованість і залишається надзвичайно залежною від кон'юнктури світових ринків, а також від цін на енерго-ресурси та первинну сировину. Яскравим прикладом цього висновку є наступне. Через фінансово-економічну кризу впродовж жовтня 2008 року світові та відповідно експортні ціни на основні види азотних добрив упали втричі, а на кінець листопада ціни на основні експортоорієнтовані види хімічної продукції досягли мінімальних значень за 5 років (240-250 дол США за 1 т). Унаслідок цього, якщо в цілому за 2008 р. обсяг експорту хімічної продукції зріс відповідно до 2007 р. на 19,4 %, то у 2009 р., порівняно з 2008 р., він знизився вдвічі, – до 3 095 млн дол США [79].

У структурі *імпортичних надходжень* хімічної продукції в Україну впродовж майже 10 років провідне місце займають полімерні матеріали, пластмаси та каучук (37,8 %), фармацевтична продукція (20,6 %) та органічні хімічні сполуки (8,7 %). Майже 30 % валютних коштів витрачається на закупівлю пластмас і виробів з них, понад 8,0 % – на закупівлю каучуку та гумових виробів (табл. 5.14). Без достатньої кількості власної сировини (нафти), Україні дешевше завозити пластмаси і вироби з них, ніж виробляти їх на вітчизняних підприємствах. Частка витрат на каучук і гумові вироби залишається високою тому, що в Україні немає власного виробництва синтетичних каучуків і натуральних латексів, але створені великі потужності з їх переробки.

Зростають витрати на закупівлю хімічних ниток і хімічного волокна у зв'язку з тим, що власне виробництво хімічного волокна майже припинено.

Зростання імпорту спостерігалось як у сировинних галузях (продукція неорганічної хімії та органічні хімічні сполуки), так і в поставках кінцевої товарної продукції (лакофарбові матеріали, синтетичні барвники, готові пігменти, миючі засоби, гумові вироби, фото- та кінотовари, хімічні засоби захисту рослин тощо), що свідчить про розширення ємності внутрішнього ринку хімічної і нафтохімічної продукції. Найбільш

Товарна структура імпорту продукції хімічної і нафтохімічної промисловості, млн дол США*

товару	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	% від загального обсягу імпорту					
										2000	2001	2002	2003	2004	2005
Загального	13 956,03	15 775,09	16 976,80	23 020,10	28 996,80	36 136,30	45 038,6	60 618,1	85 534,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Хімічна продукція, обсягу імпорту										12,3	13,0	13,7	13,2	13,6	14,9
Хімічна продукція	1 722,44	2 057,465	2 326,60	3 040,3	3 944,54	5 371,9	6 732,8	9 090,2	11 839,7	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Хімічної та пов'язаних промисловості	1 095,09	1 360,252	1 590,4	2 005,7	2 537,92	3 434,0	4 205,3	5 676,7	7 362,9	63,6	66,1	68,4	66,0	64,3	63,9
Органічної хімії	71,79	86,043	76,2	93,7	123,3	179,6	207,6	276,0	352,8	4,2	4,2	3,3	3,1	3,1	3,3
Органічні сполуки	179,950	186,292	171,0	258,0	340,0	449,2	518,6	655,8	775,0	10,4	9,1	7,3	8,5	8,6	8,4
Неорганічна продукція	261,17	342,593	427,9	596,6	745,49	1 043,4	1 384,8	1 931,6	2 433,3	15,2	16,7	18,4	19,6	18,9	19,4
Лакони	6,69	29,335	48,6	55,7	71,55	117,5	207,0	321,9	603,8	0,4	1,4	2,1	1,8	1,8	2,2
Польові, барвники	87,31	98,036	113,0	162,6	188,43	233,0	275,2	364,0	466,4	5,1	4,8	4,9	5,3	4,8	4,3
Колірні метичні	71,17	100,094	151,9	216,4	280,46	388,4	486,0	656,4	861,0	4,1	4,9	6,5	7,1	7,1	7,2
Лакони	46,52	49,97	62,9	80,2	101,39	158,5	216,8	287,7	424,1	2,7	2,4	2,7	2,6	2,6	3,0
Лакони	19,93	22,287	29,4	39,9	48,49	71,0	78,4	100,2	131,3	1,2	1,1	1,3	1,3	1,2	1,3
Лакони речовини	7,48	8,349	8,0	10,1	14,29	17,1	19,0	23,7	27,1	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4	0,3
Лакони	10,32	11,835	14,1	18,3	22,41	25,9	27,6	30,4	40,0	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,5
Лакони	132,6	191,988	272,0	239,8	312,59	413,3	467,6	668,9	844,3	7,7	9,3	11,7	7,9	7,9	7,7
Лакони або штучні	88,62	104,61	99,9	100,4	114,7	156,9	142,5	159,4	186,0	5,1	5,1	4,3	3,3	2,9	2,9
Лакони волокна	111,54	128,82	115,5	134,0	174,8	180,2	174,2	200,7	217,8	6,5	6,3	5,0	4,4	4,4	3,4
Лакони, пластмаси	627,35	697,212	736,2	1 034,6	1 406,61	1 937,8	2 527,5	3 413,5	4 476,8	36,4	33,9	31,6	34,0	35,7	36,1
Лакони, пластмаси	416,13	463,471	552,8	791,6	1 070,93	1 497,3	1 988,7	2 693,6	3 519,4	24,16	22,5	23,76	26,0	27,15	27,9
Лакони	211,22	233,741	183,4	243,0	335,68	440,5	538,9	719,9	957,4	12,26	11,4	7,88	8,0	8,51	8,2

статистичний збірник Держкомстату України «Зовнішня торгівля України товарами та послугами» за відповідні роки, т. 1.

значний приріст імпорتنих надходжень в Україну спостерігався у 2008 р. у таких товарних групах, як добрива (у 10,8 рази більше, ніж у 2003 р.), продукція неорганічної хімії (у 3,8 рази), фармацевтична продукція (у 4,1 рази), ефірні олії, косметичні препарати (у 4 рази), полімерні матеріали, пластмаси (у 4,4 рази) (див. табл. 5.14).

Зростаючі обсяги імпорту хімічної і нафтохімічної продукції спричинили істотне погіршення зовнішньоторговельного балансу в галузі. За винятком трьох товарних груп (продукти неорганічної хімії, органічні хімічні сполуки (до 2008 р.) та мінеральні добрива), в усіх інших товарних групах у 2008 р. спостерігалось стійке зростання від'ємного зовнішньоторговельного сальдо.

Від'ємне сальдо за обсягами набуло практично незворотного характеру, оскільки потенціал зростання експортних поставок вітчизняної хімічної продукції в межах існуючого виробництва значною мірою вичерпаний. Коливання в експорті вітчизняної продукції можливі в основному за рахунок цінового чинника. У 2008 р. частка імпорту в зовнішньоторговельному обігу хімічної і нафтохімічної продукції зросла до 66,0 % проти 53,5 % у 2001 р. Ініційоване урядом зниження митних тарифів на ввезення певної частини імпоротної хімічної і нафтохімічної продукції в Україну також позначилось на обсягах імпорту та істотно диверсифікувало його товарну структуру.

Імпортні надходження, зокрема сировини та хімічних напівпродуктів і допоміжних матеріалів, посилили свій вплив та сформували фактично сировинну базу для випуску кінцевої товарної продукції технологічного і споживчого призначення. Саме з цих причин динаміка імпорتنих надходжень в Україну визначає сьогодні в основному динаміку і тенденції внутрішнього споживання товарного ринку хімічної продукції.

Внутрішнє споживання хімічної і нафтохімічної продукції 2008 р. у доларовому еквіваленті становило 12,97 млрд дол США та збільшилося, порівняно з 2003 р., у 3,1 рази. У 2007 р. внутрішнє споживання випереджало обсяг реалізованої продукції в доларовому еквіваленті на 45,9 %, а у 2008 р. – майже на 80 % (у 2003 р. – на 19,1 %) (табл. 5.15).

Таблиця 5.15

Баланс внутрішнього споживання хімічної та нафтохімічної продукції в Україні, млн дол США*

Рік	Обсяг реалізованої продукції	Експорт	Імпорт	Внутрішнє споживання
2003	3 473,6	2 378,5	3 040,3	4 135,4
2004	4 702,5	3 282,6	3 944,5	5 364,4
2005	5 972,6	3 634,2	5 371,9	7 710,3
2006	6 980,1	4 238,9	6 732,8	9 474,0
2007	8 695,3	5 099,6	9 090,2	12 685,9
2008	7 217,7	6 089,0	11 839,7	12 968,4
з 2003 до 2008, %	207,8	256,0	389,4	313,6

*Обсяг реалізованої продукції в дол США перераховано за офіційним курсом Національного банку України на кінець року; Статистичний щорічник України за 2008 рік / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. – К. : Консультант, 2009. – С. 71.

Український товарний ринок в умовах більшої відкритості та ослаблення митно-тарифного захисту все відчутніше стає об'єктом прямих інтересів експортерів хімічної продукції з різних регіонів світу. Хоча частка імпоротної продукції у внутрішньому споживанні та оцінка рівня цього показника, з погляду загрози для конкретного вітчизняного виробника, є досить відносними, слід регулярно проводити моніторинг ринку конкретних хімічних товарів та оцінки загрози і наслідків збільшення імпорту

продукції на внутрішній ринок. Наприклад, збільшення імпорту калійних та фосфорних (або комплексних) добрив, на нашу думку, є позитивним.

Сьогодні діючі в Україні виробництва фосфорних добрив за технологічним і технічним рівнями є застарілими та недосконалими. Підприємства працюють на іноземній сировині – фосфоритах Північноафриканських країн. Технологія переробки цієї сировини недосконала, не вирішені питання складування та використання відходу виробництва – фосфогіпсу, якого у відвалах підприємств накопичилося понад 30 млн т. Усе більше розвинених країн світу, які не мають фосфатної сировини, скорочують власне виробництво та орієнтуються на імпорт фосфорних добрив. Україні теж слід взяти такий курс і припинити виробництво екстракційної фосфорної кислоти на вітчизняних підприємствах.

Усі програми розвитку калійних добрив із власної сировини з 1995 р. до сьогодні не забезпечені фінансуванням і не реалізуються. Через відсталу технологію та екологічні проблеми виробництво калійних добрив у Стебнику (Львівська обл.) та Калуші (Івано-Франківська обл.) припинено. Тому цілком виправданим є збільшення імпорту більш дешевих калійних і фосфорних добрив з Білорусі та Росії.

Значну частку в імпортних поставках займає група продукції, що пов'язана з будівництвом, будівельно-ремонтними роботами та виробництвом будівельних матеріалів. Це вироби з пластмас (профілі ПВХ, покриття для полу та стін із ПВХ, ПВХ плити, плівки, вироби будівельні) та вироби з гуми (труби, шланги і рукава тощо). Зростають імпортні поставки хімічної і нафтохімічної продукції для обслуговування машинобудування й транспорту, споживчого ринку, пакування, легкої промисловості (хімічні нитки та штапельні волокна), а також безпосередньо для технологічних потреб хімічної промисловості. Особливістю хімічного комплексу є те, що близько 70 % його виробництв з випуску кінцевої продукції базується на імпортній сировині і лише 30 % прив'язані до українських виробництв. Тобто імпортуються продукти кінцевого споживання, а експортуються сировина та продукти нафтопереробки, більшою частиною це енергомісткі та багатотоннажні виробництва. У разі створення сприятливих умов для розвитку імпортозамінних виробництв діючі хімічні та нафтохімічні підприємства можуть забезпечити до 75 % потреб внутрішнього товарного ринку в хімічній продукції споживчого та промислового призначення, тоді як сьогодні ця частка становить лише 30 %.

Основні причини імпортної залежності функціонування низки хімічних виробництв України – це:

- відсутність або нестача первісних видів сировини (природного газу, нафти, каучуку, фосфатної сировини тощо);
- відсутність або нестача виробництва проміжних напівпродуктів (стиролу, аніліну, алкіл-бензолу, субстанцій для лікарських засобів тощо);
- недостатнє використання коксохімічної та нафтохімічної сировини;
- структурна недосконалість хімічного комплексу;
- нестача або відсутність наукоємних виробництв, у тому числі каталізаторів, стабілізаторів, активно діючих речовин, розчинників, хімреактивів і особливо чистих речовин, хімікатів-добавок, пластифікаторів, субстанцій тощо;
- недостатня матеріально-технічна база, відсутність власного виробництва значних видів сучасного устаткування, обладнання, запасних частин тощо;
- недостатній розвиток імпортозамінної продукції.

Такий стан свідчить про необхідність *структурно-технічної перебудови* галузі з орієнтацією на зовнішні поставки продукції кінцевого споживання.

Аналіз географічної структури експорту та імпорту товарів хімічного комплексу виявив, що в останні роки відбувається переорієнтація вітчизняних виробників на ринки далекого зарубіжжя. Основним залишається європейський ринок (28,6 % експорту і

53,4 % імпорту), у тому числі країни ЄС. Зростає частка країн Азії як з експорту, так й імпорту. Частка країн Америки в експорті коливається від 7 % у 2002 р. до 15,3 % у 2007 р. та Африки – від 4 до 2,8 % відповідно. Водночас простежується тенденція поступового скорочення частки країн СНД, у т. ч. Росії, в експорті хімічних товарів (табл. 5.16). У 2008-2009 рр. на більшості традиційних експортних ринків спостерігалися спад попиту, надлишок пропозиції та цінова нестабільність.

Таблиця 5.16

Географічна структура експорту – імпорту продукції хімічної і нафтохімічної промисловості, %*

Region	2000		2001		2002		2003		2004		2005		2006		2007		2008	
	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт	експорт	імпорт
Європа	27,7	57,3	30,8	60,7	30,9	61,8	32,2	64,1	33,7	62,2	25,5	58,3	30,2	58,6	28,6	53,4	21,7	55,4
У т. ч. країни ЄС	16,0	40,0	15,9	43,3	12,8	43,9	29,0	58,9	29,7	57,0	22,0	55,2	26,9	55,1	24,0	50,3	–	–
Азія	18,9	14,2	20,8	11,7	26,7	11,3	17,9	10,1	24,7	11,8	25,2	15,4	24,6	16,2	21,7	17,2	24,0	18,9
Африка	2,4	0,1	3,3	0,2	4,0	0,1	6,0	0,1	4,6	0,1	5,7	0,2	3,9	0,3	2,8	0,3	6,6	0,3
Америка	9,4	4,3	8,1	5,5	7,0	7,9	17,2	5,1	12,3	3,6	13,2	3,5	9,4	3,6	15,3	3,2	16,0	4,1
СНД	41,6	24,2	37,0	21,9	31,3	19,0	26,7	20,6	24,6	22,2	30,3	22,6	31,9	21,3	31,7	25,9	31,4	21,2
У т. ч. Росія	32,5	21,0	29,2	11,6	22,0	16,3	15,4	16,8	16,6	18,7	21,1	18,9	22,2	17,8	22,6	21,4	20,6	16,8

* Джерело: розраховано за даними Статистичного збірника Держкомстату України «Зовнішня торгівля товарами та послугами» за відповідні роки.

Головні стратегічні орієнтири зовнішньоекономічної діяльності хімічного комплексу полягають у:

– диверсифікації експорту в напрямі досягнення його максимально ефективною та оптимальною структури, розширенні асортименту товарів з високим ступенем обробки, підвищенні в експорті частки наукоємної продукції, високих технологій, збереженні існуючих і освоєнні нових регіональних ринків товарів, технологій, капіталів і послуг, створення потужного експортного потенціалу в складі міжнародно-спеціалізованих галузей і видів виробництв, у тому числі із залученням іноземного капіталу;

– диверсифікації імпорту, зменшенні залежності від імпорту найважливіших факторів виробництва – енергоносіїв та стратегічних видів сировини, створенні імпортозамінних виробництв.